

УДК 378.147:373.78

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-2-64>

Василь ШКОБА,

orcid.org/0000-0003-0441-2363

заслужений працівник освіти України,

завідувач відділення музичного мистецтва та фізичної культури,

старший викладач кафедри музичного мистецтва

Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

(Луцьк, Україна) vshkoba@lpc.ukr.education

Олена ЯРМОЛЮК,

orcid.org/0000-0001-7238-0522

доктор філософії,

викладач кафедри музичного мистецтва

Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

(Луцьк, Україна) oyarmolyuk@lpc.ukr.education

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ДІАГНОСТУВАННЯ ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Дана публікація присвячена висвітленню актуальних проблем мистецько-педагогічної освіти в Україні, зокрема рівню кваліфікаційної підготовки здобувачів закладу фахової передвищої та вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво).

На основі здійсненого нами детального аналізу змісту стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями), освітньо-професійної програми 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво), робочих програм (силабусів) обов'язкових та вибіркового освітніх компонентів циклу професійної підготовки, а також науково-методичної, довідкової літератури та інформаційних джерел було визначено наступні критерії та показники діагностування диригентсько-хорової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва: гносеологічно-когнітивний, діяльнісно-практичний, мотиваційно-ціннісний, психологічно-емоційний, комунікативний, особистісно-орієнтований.

Вибір відповідних критеріїв та показників здійснено з урахуванням специфіки даної спеціальності, вимог потенційних роботодавців та умов подальшої професійної діяльності випускників за місцем працевлаштування, які згідно з класифікатором професій, можуть обіймати наступні посади: вчитель закладу загальної середньої освіти (музичне мистецтво), керівник музичний закладу дошкільної освіти, керівник аматорського дитячого колективу (гуртка, студії та ін.), культорганізатор дитячих позашкільних закладів та інших фахівців у галузі освіти.

Обґрунтовано зміст узагальнених понять «критерій» та «показник», перелічені загальні вимоги до кожного з критеріїв диригентсько-хорової підготовки, які охоплюють усі аспекти (музично-теоретичний, практичний, мотиваційний, психологічний та організаційний) кваліфікаційної підготовки здобувачів закладу фахової передвищої та вищої освіти. Для кожного критерію були дібрані відповідні показники та рівні, що конкретизують зміст компоненту диригентсько-хорової підготовки та фахової компетентності майбутнього учителя музичного мистецтва.

Ключові слова: *диригентсько-хорова підготовка, здобувачі освіти, заклад фахової передвищої та вищої освіти, стандарт, музичне мистецтво, учитель закладу загальної середньої освіти.*

Vasyl SHKOBA,

orcid.org/0000-0003-0441-2363

Honored Worker of Education of Ukraine,

Head of the Department of Musical Art and Physical Culture,

Senior Lecturer at the Department of Musical Art

Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College” of the Volyn Regional Council

(Lutsk, Ukraine) vshkoba@lpc.ukr.education

Olena YARMOLYUK,

orcid.org/0000-0001-7238-0522

Candidate of Pedagogic Sciences,

Lecturer at the Department of Musical Art

Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College” of the Volyn Regional Council

(Lutsk, Ukraine) oyarmolyuk@lpc.ukr.education

CRITERIA AND INDICATORS FOR DIAGNOSING THE CONDUCTING AND CHORAL TRAINING OF FUTURE MUSIC TEACHERS

This publication is devoted to highlighting the current issues of artistic and pedagogical education in Ukraine, in particular, the level of qualification training of applicants for professional pre-higher and higher education institutions studying in the specialty 014.13 Secondary Education (Musical Art).

On the basis of our detailed analysis of the content of the standard of higher education of Ukraine of the first (bachelor's) level, field of knowledge 01 Education/Pedagogy, specialty 014 Secondary Education (by subject specialties), educational and professional program 014.13 Secondary Education (Musical Art), work programs, syllabi of compulsory and elective educational components of the professional training cycle, as well as scientific, methodological, reference literature and information sources, the following criteria and indicators for diagnosing conductor-choral piano were identified.

The choice of relevant criteria and indicators was made taking into account the specifics of this specialty, the requirements of potential employers and the conditions of further professional activity of graduates at the place of employment, who, according to the classification of professions, can hold the following positions: teacher of a general secondary education institution (musical art), head of a music institution of preschool education, head of an amateur children's group (club, studio, etc.), cultural organizer of children's out-of-school institutions and other specialists in the field of education.

The content of the generalized concepts of "criterion" and "indicator" is substantiated, the general requirements for each of the criteria of conductor-choral training are listed, which cover all aspects (musical-theoretical, practical, motivational, psychological and organizational) of the qualification training of applicants for professional higher education institutions. For each criterion, appropriate indicators and levels have been selected that specify the content of the component of conducting and choral training and the professional competence of the future music teacher.

Key words: conductor and choral training, students, institution of professional higher education, standard, musical art, teacher of general secondary education.

Постановка проблеми. Музичне мистецтво є важливим елементом становлення та еволюційного розвитку культури, а також одним із символів національної ідентичності, що формує світогляд людини, впливає на її свідомість, забезпечує функціонування її творчої діяльності, сприяє саморозвитку та самовираженню.

З огляду на темні часи війни, які випали сьогодні на долю кожного українця, воно здатне визначити ментальні кордони, ідентифікувати Україну в світовому соціокультурному просторі, допомагає впоратися з емоціями, підіймає моральний дух та є одним із засобів психологічної розради.

Вивчення мистецтва (музичного, образотворчого, хореографічного, тощо) в закладах дошкільної та загальної середньої освіти є запорукою формування гармонійної, естетично розвинутої особистості дитини, виявлення її мистецьких здібностей, розвитку культури поведінки в суспільстві, спілкування та здатності до критичного мислення (так звані «гнучкі навички», *soft skills*). Окрім цього, мистецтво є важливою складовою системи національно-патріотичного виховання, під час якого молоде покоління має змогу познайомитися з творчістю кращих представників української культурної спадщини, зрозуміти морально-естетичний зміст мистецтва, рівень його значення у формуванні історичного та соціокультурного контексту.

Зважаючи на це, майбутнього вчителя музичного мистецтва закладу загальної середньої освіти

варто розглядати як одного з носіїв української культури та національної ідентичності, елементи якої він, в свою чергу, передаватиме наступним поколінням, тим самим забезпечуючи здійснення відповідної навчально-виховної мети. Саме тому проблеми їхньої фахової підготовки, у системі якої диригентсько-хорова посідає одне з провідних місць, є надзвичайно актуальною (Шкоба, 2024: 279).

Аналіз досліджень. Основні етапи еволюції диригентсько-хорового мистецтва в Україні у своїх наукових працях досліджували М. Бурбан, Г. Карась, А. Мартинюк, Л. Ярошевська, В. Рожок, Б. Кудрик, А. Лашенко, І. Ярошенко; проблеми підготовки майбутніх фахівців до управління хоровими колективами розглядаються у працях В. Андрющенка, О. Бенч-Шокало, І. Гулеско, М. Загайкевича, П. Ковалик, А. Козир, Ю. Пучко-Колесник, О. Щолокової; становлення диригентсько-хорової техніки, багатофункціональність професії диригента – Є. Єгорова, Н. Селезньової, Т. Смирнової, М. Колесси, К. Пігрова, А. Мархалевського, Д. Завадинського, І. Розумного, А. Болгарського, Д. Бондаренко, А. Мірошникова, Н. Кушлик, А. Растригіна, М. Камінської, Л. Лялюк, І. Цюряк, С. Світайло, Л. Остапенко, Л. Ярошевська, Н. Тарарак, Л. Шумська, Л. Костенко, Л. Бірюкова, О. Кузнєцова, Г. Сікора (Ярмолюк, 2023: 114-115).

Метою статті було розглянути зміст фахової диригентсько-хорової підготовки майбутніх

учителів музичного мистецтва закладу загальної середньої освіти з урахуванням сучасних тенденцій та визначити відповідні критерії, показники та рівні цієї підготовки.

Виклад основного матеріалу. Підготовка кваліфікованих конкурентоспроможних фахівців – є головним завданням, яке постає сьогодні перед закладами фахової передвищої та вищої освіти, що є одними із повноправних суб'єктів економіки. Швидка та динамічна зміна світового устрою, в свою чергу, зумовлює зміни функціонування сучасного ринку праці, які супроводжуються новими вимогами роботодавців (стейкхолдерів) щодо змісту та рівня професійної підготовки майбутніх випускників.

Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва закладів загальної середньої освіти в Україні здійснюється в рамках освітньо-професійної програми **014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво)** за освітньо-професійним ступенем фаховий молодший бакалавр, освітніми ступенями бакалавр та магістр. В Україні підготовку за даною спеціальністю забезпечують 71 заклад фахової передвищої та вищої освіти (відповідно до результатів статистичного аналізу даних єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО)).

Здійснювати обґрунтований вибір творів світового й національного музичного мистецтва для використання в професійній діяльності, виконувати музичні твори, поєднуючи вокальні, диригентські та інструментальні навички, керувати колективним та індивідуальним музикуванням – все це є програмними результатами навчання здобувачів освіти за даною спеціальністю, відповідно до змісту стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня, галузі знань 01 Освіт/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями) (Стандарт вищої освіти, 2024: 19).

Після завершення навчання випускники мають змогу обіймати посади вчителя закладу загальної середньої освіти (музичне мистецтво), керівника музичного закладу дошкільної освіти, керівника аматорського дитячого колективу (гуртка, студії та ін.), культурного організатора дитячих позашкільних закладів та інших фахівців у галузі освіти.

Як бачимо, з огляду на це у подальшій професійній діяльності нинішні студенти матимуть змогу працювати з вокально-хоровими колективами різного типу, виду та складу, що функціонують на базі закладів дошкільної, загальної середньої, мистецької позашкільної, фахової передвищої та вищої освіти, церковних організа-

цій та установ (різних конфесій та проповідувань), будинків (палаців) культури (селища, району, міста, області), а також є окремими аматорськими чи професійними хоровими колективами локального, регіонального чи всеукраїнського (світового) рівнів. Саме через це, сукупність якостей майбутнього керівника, його здібності, вміння та навички – є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, педагогів, музикантів та мистецтвознавців.

Фахову диригентсько-хорову підготовку здобувачів освіти забезпечують цикли обов'язкових та вибіркових (тих, що пропонуються для вивчення здобувачам освіти закладом фахової передвищої та вищої освіти для більшого вдосконалення та задоволення освітніх і кваліфікаційних потреб) освітніх компонентів загальної та професійної підготовки (Освітньо-професійна програма 014 СО ММ, 2023: 17).

До циклу професійної підготовки належать наступні освітні компоненти:

- педагогічна майстерність;
- теорія і методика музичної освіти;
- основи музично-теоретичної підготовки;
- інструментальна підготовка;
- диригентсько-хорова підготовка;
- музично-педагогічна практика (пропедевтична, пробна, переддипломна).

Диригентсько-хорова підготовка здобувачів освіти включає в себе опанування ними наступних освітніх компонентів: хорового диригування, хорознавства, практичної роботи з хоровим колективом, хорового класу, постановки голосу та хорового аранжування. Усі вони спрямовані на розвиток природних музичних даних (слух, пам'ять, уява), вдосконалення власних виконавських здібностей, формування художньо-естетичного смаку, напрацювання бази музично-теоретичних знань та практичних методів роботи з вокально-хоровим колективом.

Керування хором визначається як організація та здійснення репетиційної, концертно-виконавської та конкурсно-фестивальної (за наявності) діяльності, в основі яких першочергового значення набувають рівень сформованості диригентсько-мануальної техніки, розвиток музично-теоретичної бази знань, оволодіння методичними прийомами проведення практичної вокально-хорової роботи з учасниками творчого процесу.

Наявність кваліфікованого керівника, який здатний забезпечити високий рівень виконавської майстерності творчого (вокально-хорового) колективу – є запорукою його успішного функціонування. Задля вдалої реалізації цього завдання

керівник повинен володіти організаторськими, педагогічними та музичними вміннями, серед яких наявність організаторських – це необхідна умова для об'єднання спільною метою людей різного віку, освітнього рівня, культурного розвитку та вподобань. Він повинен виховувати любов до музики, формувати музичний смак, розвивати художні інтереси та створювати у колективі творчу атмосферу, володіти відповідним рівнем диригентсько-хорової підготовки, методикою роботи з вокально-хоровим колективом. Окрім цього – бути цікавою та всебічно розвиненою особистістю, яка розбирається у соціокультурному просторі, вміє працювати з людьми на засадах взаємної поваги, розуміння, емпатії, тощо (Альпакова, 2020: 94).

Психолого-педагогічна наука трактує поняття «**критерію**» наступним чином:

- «підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» (Бусел, 2005: 588);
- «ознака, на підставі якої дається оцінка якого-небудь явища, дії; ознака, взята за основу класифікації» (Ничкало, 2000: 163);
- «стандарт, на основі якого можна оцінити, порівняти реальне педагогічне явище, процес або якість за еталоном» (Багрій, 2012: 10).

У даному випадку під поняттям **критерію** ми розглядаємо певний кількісний та якісний показник, який відображає усі структурні компоненти, що впливають на процес диригентсько-хорової підготовки майбутнього учителя музичного мистецтва.

Відповідно до результатів проведеного теоретичного аналізу науково-методичної літератури та інформаційних джерел, а також беручи до уваги зміст диригентсько-хорової підготовки здобувачів закладу фахової передвищої та вищої освіти, нами було визначено наступні критерії діагностики, серед яких:

- гносеологічно-когнітивний;
- діяльнісно-практичний;
- мотиваційно-ціннісний;
- психологічно-емоційний;
- комунікативний;
- особистісно-орієнтований.

Впровадження **гносеологічно-когнітивного критерію** дає можливість виявити рівень музично-теоретичної обізнаності студентів, що була набута ними в процесі їхньої фахової мистецької підготовки, а також є результатом своєрідного базису, який включає в себе знання з наступних дисциплін: елементарна теорія музики, сольфеджіо, гармонія, поліфонія, музична (українська та світова) література, аналіз музичних форм. Крім того, за допомогою даного критерію ми маємо змогу

з'ясувати загальний рівень ерудованості майбутніх керівників хорових колективів щодо питань з різноманітних суміжних галузей, які стосуються розвитку соціокультурного простору.

Отож, **показниками** сформованості навичок хорового менеджменту здобувачів освіти (майбутніх керівників хорових колективів) за **гносеологічно-когнітивним критерієм** є:

- міра музично-теоретичної обізнаності майбутнього керівника вокально-хорового колективу;
- міра загальної культурно-мистецької ерудованості здобувачів освіти та трактування власної світоглядної позиції;
- розуміння основних закономірностей функціонування хору та значення його діяльності у національному культурно-мистецькому просторі.

За допомогою **діяльнісно-практичного критерію** необхідно визначити рівень фахової диригентсько-хорової підготовки студентів, а саме – володіння ними прийомами мануальної техніки диригування, здійснення самостійної роботи щодо вивчення хорової партитури (гра на фортепіано, спів хорових партій, детальний аналіз обраного твору), проведення практичної роботи з вокально-хоровим колективом (на базі академічних груп закладу освіти, студентських хорових колективів, тощо) з використанням методичних прийомів, які необхідні для роботи над хоровим строєм та ансамблем, розуміння професійної термінології з питань хорознавства, оперування нею під час здійснення безпосередньої практичної діяльності.

Показниками діяльнісно-практичного критерію визначаємо:

- рівень диригентсько-хорової підготовки (мануальна техніка диригування);
- обсяг набутих теоретичних знань з питань хорознавства, їхнє використання у моделюванні власної практичної діяльності;
- володіння методикою роботи з вокально-хоровим колективом, вміння проєктувати ці знання в майбутньому виконавстві.

Застосування **мотиваційно-ціннісного критерію** спрямоване на виявлення мотивації майбутніх керівників (диригентів, хормейстерів) вокально-хорових колективів щодо здійснення власної професійної діяльності в подальшому, а також з'ясування справжніх причин даної вмотивованості та чинників, які потенційно можуть впливати на обсяг її рівня. До таких варто віднести особистісні переконання, вподобання, ціннісні орієнтації щодо вибору обраної спеціальності (фаху, професії), визначення рівню престижу та ймовірного статусу керівника колективу в суспільному середовищі, можливість для кар'єрного зростання, твор-

чої реалізації та самовдосконалення, задоволення власних відповідних духовних та матеріальних потреб, вплив геополітичних, економічних, соціальних, безпечних зовнішніх та внутрішніх чинників на формування особистості диригента.

Серед **показників мотиваційно-ціннісного** критерію визначаємо наступні:

- рівень мотивації щодо пізнання змісту та функціоналу хорового менеджменту, впровадження його елементів у особисту професійну діяльність в майбутньому;

- вмотивованість бути суб'єктом культурно-мистецького педагогічного простору по завершенню навчання та здобуття певного освітнього ступеню;

- мотивація щодо вдосконалення власного рівня професійної компетенції та передача цього досвіду для всіх учасників складу вокально-хорового колективу.

Використання **психологічно-емоційного критерію** допоможе нам визначити рівень психологічної готовності студентів до провадження диригентсько-хорової діяльності – вміння тримати фокус уваги на виконанні поставлених цілей, долавання страху перед великою публічною аудиторією, впевнене поведіння з людьми під час проведення репетиційної, концертної чи конкурсної та фестивальної діяльності; зрозуміти, чи здатний керівник забезпечити відповідний психологічно-емоційний клімат та міжособистісну взаємодію всередині колективу з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учасника (рівень професійної мистецької підготовки, соціального статусу, вік, національність, особливості характеру та темпераменту, тощо).

Відповідно до визначеного змісту даного критерію його **показниками** стали:

- рівень психологічної готовності до провадження публічної диригентсько-хорової діяльності;

- здатність до забезпечення сприятливих психологічно-емоційних умов міжособистісної взаємодії між усіма учасниками колективу.

Оскільки діяльність керівника вокально-хорового колективу є неможливою без процесу комунікації, то застосування **комунікативного критерію** у діагностиці допомогло нам визначити особистий стиль спілкування кожного з респондентів, що був сформований під час навчання у закладі освіти, є результатом проведеної практичної підготовки та спирається на особливості власного пережитого педагогічного досвіду, їхня здатність до ведення комунікації, яка ґрунтуватиметься на принципах взаємоповаги, субординації, толерантності та

відповідатиме усім етичним нормам поведінки. Даний критерій також спрямований на з'ясування рівня оперування професійною термінологією під час здійснення професійної діяльності.

Зважаючи на все перелічене, **показниками комунікативного критерію** стали:

- здатність до ведення комунікаційних процесів, що побудовані на загальноприйнятих етичних принципах;

- формування власного стилю спілкування у міжособистісній взаємодії;

- здатність до самоаналізу та рефлексії.

Для формування цілісної особистості майбутнього вчителя необхідним є **особистісно-орієнтований критерій**, адже його впровадження в процес діагностики необхідний для визначення рівня сформованості у здобувачів освіти певного спектру особистісних (вроджених та набутих) якостей, зокрема відповідальність, пунктуальність, дисциплінованість, рішучість, креативність, емпатія, переконливість, концентрація, вимогливість, саморефлексія, вміння працювати в команді, забезпечення відповідних умов та потреб, адаптивність, яскраво виражені лідерські та організаторські здібності, чітко визначена громадянська позиція.

Показниками особистісно-орієнтованого критерію було визначено наступні:

- наявність у респондентів зазначених особистісних якостей;

- рівень сформованості лідерських та організаторських здібностей;

- розуміння важливості значення щодо їхнього практичного застосування у подальшій професійній діяльності.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного нами аналізу науково-методичних та довідкових джерел, а також змісту стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями), освітньо-професійної програми 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво), робочих програм, силабусів обов'язкових та вибіркового освітніх компонентів циклу професійної підготовки, дозволив визначити наступні критерії та показники діагностування диригентсько-хорової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва: гносеологічно-когнітивний, діяльнісно-практичний, мотиваційно-ціннісний, психологічно-емоційний, комунікативний, особистісно-орієнтований.

Дані критерії охоплюють весь спектр фахової диригентсько-хорової підготовки здобувачів

закладів фахової передвищої та вищої освіти, а діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва закладу загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альпакова Ірина. Довідник хормейстера. Канів: Склянка часу/Zeitglas, 2020. 94 с.
2. Багрій В. Н. Критерії та рівні сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. №6. С. 10-14.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Освітньо-професійна програма 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво), 2023. URL: <http://surl.li/rjstr>
5. Професійна освіта : словник: навчальний посібник для учнів і педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти; уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.
6. Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями). Видання офіційне. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2024. 30 с.
7. Шкоба В. А. Модернізація диригентсько-хорової підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми розвитку українського та зарубіжного мистецтва: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти*: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (с. Світязь Шацького району Волинської області, 24–26 травня 2024 року) ; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 279-282.
8. Ярмолюк О. В. Особливості розвитку фахових компетентностей майбутнього вчителя музичного мистецтва в контексті сучасної диригентсько-хорової підготовки. *Fine Art and Culture*, Вип. 4, С. 113-118.

REFERENCES

1. Alpakova I. (2020) Dovidnyk khormeistera. [Handbook of the choirmaster] Kaniv: Glass of Time / Zeitglas. 94. [in Ukrainian].
2. Bahrii V. (2012) Kryterii ta rivni sformovanosti profesiinykh umin maibutnykh sotsialnykh pedahohiv. [Criteria and levels of professional skills of future social workers] Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina», 6. 10-14. [in Ukrainian].
3. Busel V. (2005) Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.). [The Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with additions and supplements)] Kyiv: Irpin: VTF «Perun». 1728. [in Ukrainian].
4. Osvitno-profesiina prohrama 014.13 Serednia osvita (Muzychne mystetstvo) [Educational and professional program 014.13 Secondary education (Musical art)]. (2023). URL: <http://surl.li/rjstr> [in Ukrainian].
5. Profesiina osvita : slovnyk: navchalnyi posibnyk dlia uchniv i pedahohichnykh pratsivnykiv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Vocational education: a dictionary: a textbook for students and teachers of vocational schools]. (2000). APN Ukrainy, In-t pedahohiky i psykholohii prof. osvity; uklad. S. U. Honcharenko ta in.; za red. N. H. Nychkalo. Kyiv: Vyscha shkola. 380. [in Ukrainian].
6. Standart vyshchoi osvity Ukrainy pershoho (bakalavrskoho) rivnia, haluzi znan 01 Osvita/Pedahohika, spetsialnosti 014 Serednia osvita (za predmetnyimi spetsialnostiamy) [Standard of Higher Education of Ukraine of the first (bachelor's) level, field of knowledge 01 Education/Pedagogy, specialty 014 Secondary Education (by subject specialties)]. (2024). Vydannia ofitsiine. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Kyiv. 30. [in Ukrainian].
7. Shkoba V. (2024) Modernizatsiia dyryhentsko-khorovoi pidhotovky maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva: suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku. [Modernization of conducting and choral training of future teachers of musical art: current trends and prospects for development] Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho ta zarubizhnoho mystetstv: kulturolohichnyi, mystetstvoznachnyi, pedahohichnyi aspekty: materialy IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (s. Svitiaz Shatskoho raionu Volynskoi oblasti, 24–26 travnia 2024 roku) ; Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lviv – Torun : Liha-Pres. 279-282. [in Ukrainian].
8. Yarmoliuk O. (2023) Osoblyvosti rozvytku fakhovykh kompetentnosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva v konteksti suchasnoi dyryhentsko-khorovoi pidhotovky. [Features of the development of professional competencies of the future teacher of musical art in the context of modern conductor and choral training] Fine Art and Culture, Issue 4. 113-118. [in Ukrainian].